

FIGURI SINTACTICE / FIGURI SEMANTICE ÎN *ITHICA IEROPOLITICA*, TRADUSĂ DE VARTOLOMEI MĂZĂREANU ÎN ANUL 1764

Camelia Ușurelu

Universitatea din București
cameliausurelu20@gmail.com

Résumé. *Figures syntaxiques / figures sémantiques dans Ithica ieropolitica, traduite par Vartolomei Măzăreanu en 1764. Dans cet article, on a essayé de saisir le rôle joué par les figures syntaxiques (répétition, symétrie, parallélisme syntaxique) dans la construction des figures sémantiques (épithète, métaphore, comparaison, personnification) et, à la fois, le caractère rhétorique des travaux religieux et didactiques du XVIIIe siècle.*

Mots-clés: *épithète, métaphore, parallélisme syntaxique, symétrie, énumération.*

Secolul al XVIII-lea reprezintă pentru cultura română o etapă importantă în trecerea către modernitate, fără a se produce, însă, o ruptură față de cultura tradițională. Este perioada în care se înmulțesc scrierile în limba română, atât cele bisericesti, cât și cele laice, prin urmare se constată o preocupare permanentă pentru traducerea și tipărirea de cărți în română. În anul 1765, mitropolitul Iacov Putneanu va încredința arhimandritului Vartolomei Măzăreanu organizarea unei școli duhovnicești superioare la Putna. Măzăreanu avea să consolideze biblioteca școlii teologice din cadrul mănăstirii, care cuprindea numeroase manuscrise ale copiștilor vechi.

Vartolomei Măzăreanu traduce din slavonă, în anul 1764, *Ithica ieropolitica sau filosofia învățătoare de fire, cu simvolii și cu închipuiri aleasă, spre povățuirea și folosul celor tineri*. Lucrarea este o culegere ce cuprinde numeroase învățături creștine, cu caracter moralizator, scrisă spre folosul duhovnicesc al tinerilor, deci având scop didactic (*ithica* = *etica*; *ieropolitica* = cuvânt compus din *iero* < gr. ἱερός „sfânt” + *politica* < ngr. πολιτική „arta de a administra”).

Culegerea tradusă de Vartolomei Măzăreanu este foarte bogată în procedee retorice, procedee ce se bazează pe o serie de figuri semantice care au la bază, de cele mai multe ori, figuri sintactice (de construcție). Între nivelul semantic și cel sintactic există, prin urmare, o puternică relație de

interdependență pe care o regăsim, în aceeași perioadă, atât în *Divanul* lui Dimitrie Cantemir, cât și în *Didahiile* lui Antim Ivireanul.

Dintre figurile semantice, cel mai bine reprezentate sunt comparația, metafora și epitetul. Dacă epitele sunt adesea predictibile din punct de vedere lexico-semantic, fiind orientate spre clasa adjectivului, metaforele și comparațiile acoperă o sferă largă lexico-semantică și cunosc variate moduri de expresie.

Adjectivele cu rol de epitet sunt adesea la superlativ absolut (realizat cu ajutorul unor formanți cu o mare circulație în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea: *mult, prea*):

- (1) *stăpînirea¹ cea **mult vădzătoare*** (p. 276)
- (2) *căi **mult dorite, luminate și prea frumoase*** (p. 263)

Textul abundă în epitete multiple, care servesc reliefării unor idei și sunt adesea baza unor gradații ascendente:

- (3) *să ajungă vârful aceștii căi **mult dorite, luminate și prea frumoase*** (p. 263)

Alteori, ideea de gradație este imprimată enunțului de către determinanții ultimului adjectiv al epitetului multiplu:

- (4) *un om **rîios, strîcat și topit de foame și de boală, de bătrînețe și de sărăcie*** (p. 273)

Adjectivele componente ale epitetelor multiple se pot afla adesea în relație de sinonimie contextuală:

- (5) *vîiața noastră iaste **grea și rece și scîrbelnică și desfătută*** (p. 262)

Comparația presupune, în general, lexicalizarea calității comparatului, calitate ce stă la baza relației de asemănare stabilite între comparat și comparant (*A este x ca B*):

- (6) ***puternică** iaste dragostea ca și moartea* (p. 272)
- (7) *care ca iadul ș-au deschis sufletul său și acesta iaste **nesățios** ca și moartea* (p. 267)
- (8) *să păzim, dară, pre un lucru **tariu** ca acesta a frumuseții noastre* (p. 273)

¹ În exemple vom păstra grafia din ediția de text.

O situație asemănătoare o prezintă comparațiile în care „calitatea” îmbracă forma unui adjectiv cu rol de atributiv transformat (9) sau a unei construcții adverbiale cu rol de adjunct (10) ori de atributiv de bază (11):

- (9) *să petrecem **neclătiți** ca muntele întru socotința noastră cea bună* (p. 271)
 (10) *strălucindu-i ochii **mai virtos** decît a soarelui strălucire* (p. 273)
 (11) *că **așa** iaste giungherea Fiului lui Dumnădzău ca și a fiului lui Avraâm* (p. 269)

Alteori, în text apar numai comparatul și comparantul, comparația realizându-se fie la nivelul propoziției (12, 13), fie la nivelul frazei (14, 15):

- (12) *să cinstească pre părinți fii, **întocmai ca și pre Dumnădzău*** (p. 280)
 (13) *focul **ca apa** curge înaintea lui* (p. 265)
 (14) *oricine va vrea să să învețe pre sine dragostea lui Dumnădzău, **ca și cum ș-ar pune începătura mai înștiințată*** (p. 268)
 (15) *Și să-i iubim pre dînșii **așa precum iubăsc, dzice, feciorii cei buni pre părinți*** (p. 280)

În aceste exemple, comparantul este un adjunct comparativ realizat fie printr-un nominal [*ca și pre Dumnădzău* (12); *ca apa* (13)], fie propozițional [*ca și cum ș-ar pune începătura mai înștiințată* (14); *precum iubăsc ... feciorii cei buni pre părinți* (15)]. De remarcat varietatea de adverbe comparative utilizate: *ca* (8, 9, 13), *ca și* (6, 7, 11, 12), *decît* (10), *ca cum* (14), *precum* (15).

Comparația poate avea forme complexe (v. comparația în lanț din exemplul 17), de multe ori accentuează o idee, combinându-se cu alte figuri semantice (v. oximoronul cu valoare de hiperbolă din 16), sau este mijlocul de realizare a simetriei ori a paralelismului sintactic (v. 18):

- (16) *focul **ca apa** curge* (p. 265)
 (17) *Dumnădzău iaste **ca un îndreptătoriu și făcătoriu între îngeri, ca o hrană și dulceață***. (p. 265)
 (18) *În beserică, ca stăpînul în casă, în sufletul vostru **ca un mire în cămară, între drepti, ca un agiutătoriu și apărătoriu*** (p. 265)

Comparația extinsă din (18) este urmată de o metaforă explicită complexă, amplă (A = B1 B2 B3 B4), care are aproape rolul unei concluzii și care devine un mijloc suplimentar de a reliefa o idee:

- (19) *Întru cei răi și vicleni **El** iaste **frică și cutremur, agiutătoriu** celor ce sînt în nevoi, aducătorilor de nevoi **răsplătătoriu** neuitat.* (p. 265)

Metaforele sunt la fel de bine reprezentate în text ca și comparațiile. Spre deosebire de scrierile religioase din epocă, în lucrarea de față există, în egală măsură, metafore explicite (A este B) - v. (20), (21) – și metafore implicite (B), care alunecă adesea către sfere semantice abstracte - v. (22), (23):

- (20) **faptele cele bune**, care sînt **începutul a fericirii** cei vecinice (p. 263)
- (21) **fiind iubire cea de sine împiedecătoare** la toate faptele cele bune (p. 261)
- (22) *slujitoriu a toată răutatea pentru că aceia îi orbește [...] la ochii minții* (p. 262)
- (23) *și, care cale a fi bună, pre aceia să îmblați și veți afla răcoreala sufletelor voastre* (p. 262)

În text se înregistrează și metafore explicite complexe, în care relația se stabilește între termenul A și mai mulți termeni B (B1, B2, B3, B4). Adesea termenii metaforici sunt în relație de sinonimie (24) sau sunt sursa unui joc de cuvinte (25):

- (24) **EI** [Dumnădzău] iaste **frică și cutremur, agiutătoriu celor ce sînt în nevoi, aducătorilor de nevoi răsplătitoriu neuitat**. (p. 265)
- (25) **EI** [Dumnădzău] cu totul iaste **ochiu, tot, toate și întru toate tot**. (p. 265)

Metafora este adesea mijlocul prin care se realizează simetria și paralelismul sintactic. În *Ithica ieropolitica* metaforele stau, în anumite situații, la baza unor parabole realizate prin simetrie (26) sau se combină cu simetria propriu-zisă și cu inversiunea [termenul metaforic B precedă termenul metaforizat A (27)]:

- (26) *Cela ci privește la strălucirea soarelui, își pierde vederea ochilor săi și cela ci să depărtează de lumina lui de-a pururea petrece întru întunerec*. (p. 264)
- (27) *că „începutul și împlinirea legii dragostea iaste, așijderea și legătura săvîrșirii”, dragostea cea nefățarnică cătră toți* (p. 276)

Mai slab reprezentate, personificările se remarcă prin trăsătura [+Abstract] care caracterizează nominalele implicate în context:

- (28) **puternică iaste dragostea ca și moartea**, însă, fără de nădejde, **degrabă să prăvălește și iaste străpunsă cu săgețile vicleanului** (p. 272)

Aparent o figură de construcție simplă, enumerarea îmbracă, în acest tip de text, forme complexe. Se enumeră substantive (29) sau verbe, adesea verbele enumerate reprezentând sursa unei gradații ascendente (30):

- (29) *Vrednici de plîns întru adevăr sîntem, de plîns, și de lacrimi și de strîgare și de mare tînguire* (p. 269)
 (30) *și de-a pururea pe trecătoarea păcatelor îi imblîndește, îi slăbește, îi mîngîie, le grăiește și-i micșurează* (p. 260)

Alteori se folosesc adevărate lanțuri enumerative, care au rolul de a accentua o idee:

- (31) *Acoló au pus Dumnădzău dreptatea, înțelepciunea cea întreagă, răbdarea, credința, curăția, înfrînarea, cugetul cel bun, unirea, înțelepciunea și celelalte fapte bune cu care iaste și sărăcia, defăimarea, osteneala, boalele și toată amărăciunea și acestea sînt cele ce șad lîngă calea cea fericită.* (p. 263)

Uneori, enumerarea antrenează propoziții interogative sau exclamative, combinându-se cu simetria și cu paralelismul sintactic (32, 33) și / sau cu repetiția (34):

- (32) *Au nu sînt acestea în toate dzilele, au nu ne asămănăm cu roata?* (p. 370)
 (33) *Trei lucruri n-am putut cunoaște și al patrălea nu știu [dzice Solomon]: urma vulturului ce zboară în aer, drumul sau cărarea a șarpelui ce să tîrăște pe pîiatră, cărarea corăbii ce înoată în mare și drumul omului întru tinerețele lui.* (p. 260)
 (34) *Gîndește pentru cei ce sînt cu mult mai vrednici decît tine, **adu-ți aminte** cu cît ești vinovat lui Dumnădzău **adu-ți aminte** de gheena! [...] **Adu-ți aminte** de lucrurile cîte ai acmu [...]! **Adu-ți aminte** de cei ce-au fost cu mult mai vrednici decît tine și putea mai mult decît poți tu acmu și, iată, nici pomenirea lor n-au rămas!* (p. 370)

Simetriile ample se combină adesea cu reluarea primului element din construcțiile cu aceeași structură sintactică, ceea ce duce, de fapt, la evidențierea termenului următor:

- (35) *Să cercăm, dară, o pavăță ca aceasta nebiruită, să cercăm această aghiră tare, să cercăm această nădejde nebiruită, care iaste fiică și maică a răbdării și a iscusirii!* (p. 272)

(36) **Să ne silim, dară, să ne silim** fără de mutare, din dzi în dzi ca să cîștigăm această făgăduință bună! **Să ne silim** de cu bună vreme ca să împlinim chemarea noastră! (p. 271)

Există fraze în care se remarcă o reluare în lanț, de tipul „a...b / b...c / c...d / d...e”, reluare care devine o figură a intensificării:

(37) și nu numai aceasta, ci ne și lăudăm în **scîrbe**, știind că **scîrba** lucrează **răbdarea**, iară **răbdarea** **iscusirea**, iară **iscusirea** **nădejde**, iară **nădejdea** ce ne face noao să ascultăm nu rușinează că dragostea lui Dumnădzău s-au vărsat în inimile noastre. (p. 272)

Simetria se combină cu paralelismul sintactic și în construcțiile în care elementele reluate sunt în relație de antonimie. În (38), sunt antrenate în simetrie două elemente opuse, repetate: *fapta cea bună* și *răutatea*. Dacă în cazul primului termen al relației de opoziție se repetă grupul nominal *fapta cea bună* ca subiect al verbului dicendi *dzice*, în cea de-a doua parte a construcțiilor simetrice, singurul element schimbat este operatorul factitiv care are ca subiect nominalul *răutatea*. Spre deosebire de *a învăța*, operatorul *a porunci* conține în structura sa semicică un sem suplimentar de tipul [+ Forță]. Această diferență de ordin semantic este mijlocul prin care se realizează gradația ascendentă:

(38) **Fapta cea bună dzice** să trăim cu fapte bune, iar **răutatea** ne **învată** ca să facem toate răutățile și cu acelea să trăim. **Fapta cea bună dzice** să fii mai bun și prea înțelept și ca cu tăcere să avem nădejde întru Dumnădzău, iară **răutatea** ne **poroncește** nu numai să fim mai mari și mai puternici, măcar de-am fi și nebuni, ci încă să fim și mult vorbitori, măreți și toată nădejdea noastră să o punem întru bogăție. (p. 264)

Alteori simetria și paralelismul sintactic se combină cu chiasmul (39) sau cu antiteza (40). În cazul construcției (39), se remarcă aceeași diferență semantică între verbele cu statut de operator factitiv: *a îndemna* se combină cu verbul *să lepădăm*, verb ce exprimă o acțiune a cărei realizare este mai certă decât realizarea acțiunii exprimate de locuțiunea verbală *să trecem cu vederea* cu care se combină operatorul *a sfătui*.

(39) **Faptele cele bune sfătuiesc să trecem cu vederea cele vremelnice**, ca să cîștigăm **cele vecinice**, iară **răutatea** ne **îndeamnă să lepădăm cele vecinice**, ca prea lesne să cîștigăm **cele vremelnice**. (p. 264)

- (40) **Poarta cea desfătăță și drumul cel larg iaste, dzice, acea ce duce întru pierdzare și sînt mulți carii întră într-însa, iară poarta cea strîmtă și cărarea cea mică duc la viață și sînt puțini carii o află pre dînsa.** (p. 262)

În alte situații, simetria se combină cu antiteza. De cele mai multe ori, cele două elemente ale antitezei sunt realizate, din punct de vedere gramatical, printr-un demonstrativ urmat de o subordonată atributivă relativă. În acest caz, demonstrativul imprimă textului o notă de generalitate, fraza dobândind aspectul unei maxime:

- (41) **Cela ce păzește poruncile își păzește sufletul său, iară cela ce nu-și poartă grije pentru ale sale căi, va pieri.** (p. 275)

De multe ori, argumentarea se folosește de exclamații sau de interogații retorice, care sunt construite cu ajutorul simetriei și al paralelismului sintactic:

- (42) **O, ce iubire de oameni a lui Dumnędzău! O, ce necunoștință a noastră ne minuneadză pre noi peste măsură să ne mirăm!** (p. 269)

Adesea exclamația retorică are valoare de hiperbolă datorită gradăției ascendente pe care o imprimă adjectivele din frază:

- (43) **Atîta iaste de mare, atîta iaste de puternic, atîta iaste de groaznic Dumnędzăul nostru!** (p. 265) (De remarcat faptul că adjectivul *groaznic* nu are conotații negative în româna veche; aici are sensul „grozav, minunat“.)

Alteori o exclamație retorică pare a fi explicată prin două interogații retorice care îi urmează. Unitatea fragmentului este asigurată de repetarea unui cuvânt din propoziția exclamativă în enunțul interogativ și în fraza finală, care are valoare conclusivă:

- (44) **O, ce dragoste! Că nici cu argint, nici cu aur, ci cu al său sînge ne-au răscumpărat și ne cheamă la ceriu, iară noi alergăm la gheena. Și cine poate după vrednicie să dzică cuvînt pentru atîta dragoste ce-au arătat cătră noi? Ce minte va agiunge fericirea acia, dulceața, veseliia, slava și luminarea? Toate acestea din dragostea sa le-au gătit Dumnędzău, însă celor ce-l iubăsc pre el.** (p. 270)

Textul tradus de Vartolomei Măzăreanu este o înșiruire de argumentări care se bazează pe îmbinarea figurilor semantice cu figurile de construcție. De altfel, după cum s-a putut observa, figurile de construcție bazate pe repetiție sunt mijlocul prin care se realizează figurile de stil. Argumentele convingătoare, atât de prezente într-un text cu rol catehetic, amintesc de opera filosofică a lui Cantemir sau de predicile lui Antim Ivireanul.

Surse

Măzăreanu, Vartolomei (2018). *Ithica ieropolitica (Ms. BAR 67)*. Ediție de Carmen Livia Tudor. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”.